

I-5. Lietuvos visuomenė valstybės susidarymo laikotarpiu

PAGALVOKIME

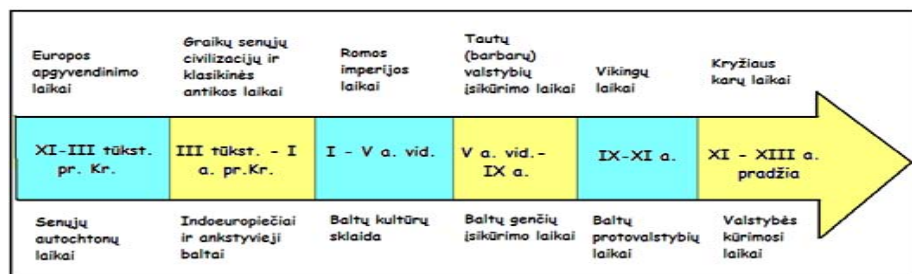
- Kodėl sunku tiksliai nustatyti Lietuvos valstybės pradžią?
- Kuo XIII a. Lietuvos valstybės sandara skiriasi nuo dabartinės valstybės sandaros?
- Kas sudarė Lietuvos visuomenę XIII amžiuje?

PABANDYKIME

Lietuvos banko išleistose proginėse karaliui Mindaugui skirtose monetose yra įrašytos skirtingos datos. Kuo jos svarbios Lietuvos istorijoje? Kurioje monetoje pastebite daugiau karaliaus titulą liudijančių simbolių? Kokie tie simboliai ir ką jie reiškia?

PRISIMINKIME

Archeologas prof. Eugenijus Jovaiša yra apibendrinęs esminius Lietuvos raidos iki valstybės sukūrimo etapus ir palyginęs su vienalaikiais Europos procesais.

Pažvelkime į pagal jo siūlymus sudarytą ir kiek pakoreguotą laiko juostą (viršuje – Europos praeities laikotarpiai, apačioje – Lietuvos laikotarpiai). Laiko juostoje matome keletą dalykų, apie kuriuos tikriausiai nebuvo kalbėta mokykloje iki XI klasės. Pirmas galintis įnešti sumaištį dalykas yra penktojo laikotarpio pavadinimas „Baltų protovalstybių laikai“. Jie siejami su vikingų ekspansijos laikais Europoje. Vikingai grobio, teritorijų dairėsi taip pat ir rytinėje Baltijos pakrantėje, baltų žemėse. Bet ypatinga sėkmė šiapus Baltijos jie pasigirti negalėjo. O tai liudija, jog jie susidūrė su lygia sau visuomene, panašia savo socialine struktūra, technologijų lygiu, karine patirtimi. Tai byloja apie tam tikrą visuomenės organizaciją. Valstybę ją pavadinti dar nedrašu. Tad istorikai vartoja „protovalstybės“ (tai yra tarsi valstybės elementų užuomazgų) kaip pereinamos stadijos nuo genties į valstybę, terminą.

Bandymus organizuoti iššaukė ne tik vikingai. Baltų politinės organizacijos stiprinimo reikalavo taip pat poreikis gintis nuo tik susikūrusių didelių slavų valstybių – Lenkijos ir Rusios. Rastus I tūkstantmečio karių palaidojimus archeologas prof. Aleksejus Luchtanas laiko tam tikros vieningos karinės organizacijos įrodymu. Jis teigė, jog nesvarbu, kur kasinėjama – ar prie Šventosios, ar prie Vilniaus, ar prie didžiųjų Baltarusijos ežerų – visur karys turėjo apskritą skydą su geležiniu antskydžiu, dvi ietis – vieną mažesnę, svaidomą, ir artimai kovai pritaikytą masyvią, gražios formos, panašios formos diržo sagtis, panašius peilius. Tokia vienoda ir nesiskirianti nuo aplinkinio barbarų pasaulio ginkluotė liudija kažkokios gana vieningos kariaunos egzistavimą.

Kitas etapas vadinamas „Valstybės kūrimosi laikai“. Prisiminkime, dauguma Lietuvos istorikų neginčija Mindaugo teisės vadintis pirmuoju Lietuvos valdovu. Būtent su šiuo valdovu yra siejama Lietuvos valstybės pradžia. Tačiau nederėtų pamiršti ir kiek kitokios nuomonės. Pavyzdžiui, istorikas Tomas Baranauskas įrodinėja, kad Mindaugas nebuvo pirmasis Lietuvos valstybės kūrėjas. Istorikas pripažįsta, jog Mindaugas mums iškyla kaip pirmasis NEABEJOTINAS Lietuvos valdovas, jog jis PIRMASIS pakreipė Lietuvą Vakarų Europos civilizacijos link. Baranauskas visgi mano, jog jau apie XI a. susikūrė Lietuvos kunigaikštystė, o XII a. tapo galingiausia baltų valstybe. Ankstesnį valstybės susidarymą jam liudija kunigaikščių rezidencijų tipo pilių radimasis XI–XII a. Lietuvoje ir gretimose srityse. Šis reiškinys tarsi liudytų apie pareigomis pasidalijusią visuomenę. Joje jau privalėjo būti tam tikri bendrųjų darbų organizatoriai – iš mokesčių išlaikomų valdininkų sluoksnis. Dar daugiau apie aukštą Lietuvos politinę organizaciją turėtų byloti jos karinės galios išaugimas. Jau nuo XII a. pabaigos lietuviai savarankiškai pradėjo rengti didelio masto žygius. Taigi, bendrų plataus masto darbų ir karo žygių

organizavimas tarsi patvirtina šaltinių užuominas, kad Lietuvą egzistavusi tam tikra politinė valdžia iki Mindaugo. Pagaliau, Baranauskas remiasi Eiliuotoje Livonijos kronikoje cituojamais Treniotos žodžiais Mindaugui: „Tavo tėvas buvo didelis karalius ir jo laikais lygaus jam nebuvo galima rasti“.

Vienas faktas yra akivaizdus – pirmuoju tikrai žinomu Lietuvos valdovu tapo Mindaugas. Apie Mindaugą pasakoja daug išlikusių istorijos šaltinių, o apie ankstesnius kunigaikščius jie tyli. Nežinomas net Mindaugo tėvo vardas. Užtat žinios apie Mindaugo krikštą ir karūnavimą pasiekė ne tik kaimyninius kraštus, ne tik Romą, bet ir mūsų laikus.

Ne tik dėl šaltinių stokos vargu ar kada nors galima bus įrodyti, kad Lietuvos valstybė gyvuoja nuo kurios nors konkrečios datos. Net ir turint pakankamai šaltinių, tai padaryti būtų neįmanoma. Valstybės formavimasis – netrumpas procesas. Mindaugo krikštas ir karūnavimasis neabejotinai jau rodo valstybės egzistavimą.

Kaip atrodė ta ankstyvoji Mindaugo ir jo įpėdinių laikų Lietuvos valstybė? Ne tik XIII amžiuje, bet ir kiek vėliau Lietuvos valstybės centras buvo valdovo dvarai. Dvarai kartu buvo ir po šalį keliaujančio valdovo sustojimo punktai, o taip pat – administraciniai valsčių centrai. Vienintelė centrinė valstybinės valdžios institucija buvo valdovas ir apie jį susitelkusi taryba. Skirtingai nuo dabartinės valstybės vaizdo, tų laikų valstybės pagrindas buvo ne tam tikra institucijų valdoma teritorija, o žmonių tarpusavio ryšiai. Jos tvirtumas buvo grįstas santykiais tarp valdovo ir valdančiajam sluoksniui priklausančių asmenų. Didžiojo kunigaikščio ir didikų santykiai rėmėsi asmeniniais ryšiais. Asmeninių ryšių pagrindu pradėjo klostytis pareigybių sistema. Todėl pareigybės būdavo nepastovios – jos atsirasdavo ir išnykdavo, keitėsi jų funkcijos ir galios.

Kitaip ir negalėjo būti tais, pasak istorikų, besiklostančios karinės monarchijos laikais. Nuolatinis ordinų spaudimas, valstybės teritorijos plėtra į kaimyninius slavų kraštus vertė pastoviai reaguoti į besikeičiančią situaciją. Neveltui valdovo asmuo, jo valdžios stiprumas buvo lemiamas valstybės stabilumo veiksnys. Valstybės teritoriją sudarė valsčiai. Didžiąją valsčiaus dalį sudarė laisvosios lauko bendruomenės. Tik po kelis kaimus valsčiuose priklausė tiesiogiai valdovui ir vietiniams kunigaikščiams. Valsčiaus centras tapdavo valsčiaus žmonių prievolių surinkimo punktu. Gyventojų mokesčiai sudarė valstybinių pajamų pagrindą.

PRITAIKYKIME ŽINIAS

1. Apie kokią Lietuvos valstybės vienijimosi priežastį praneša dvi popiežių bulės? Atsakymui pagrįsti pateikite argumentų iš pačių šaltinių.

Iš 1199 m. popiežiaus Inocento III rašto

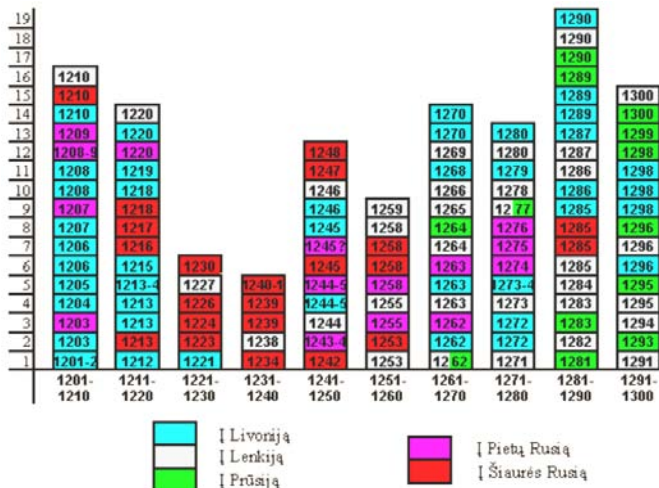
Šviesaus atminimo Meinhardas, Livonijos vyskupas, buvo atvykęs į Livonijos provinciją, <...> jis, Viešpačiui leidžiant, tiek sėkmingai pasidarbavo, kad daugelį nuo jų klaidų atitraukęs į teisybės pažinimą atvedė ir, šventojo krikšto vandeniui atgaivintus, išganinguoju mokslu apšvietė. Idant nebūtų galima mūsų apkaltinti apsileidimu, jei tie, kurie jau įtikėjo, būtų priversti atsitraukti atgal, ir idant nesusilaikytų kas nors mūsų tikėjimą priimti, jei tie, kurie jau priėmė, liktų neginami nuo pagonių antpuolių, <...> kuo įsakmiau įspėjame ir raginame, įskaitydami jums į nuodėmių atleidimą, kad jei supantys Livonijos bažnyčią pagonys nenorėtų su krikščionimis sudaryti santarvės ir jos laikytis, Dievo vardu tvirtai ir vyriškai stotumėte į kariuomenę ginti tame krašte esančių krikščionių.

Iš 1260 m. popiežiaus Aleksandras IV bulės

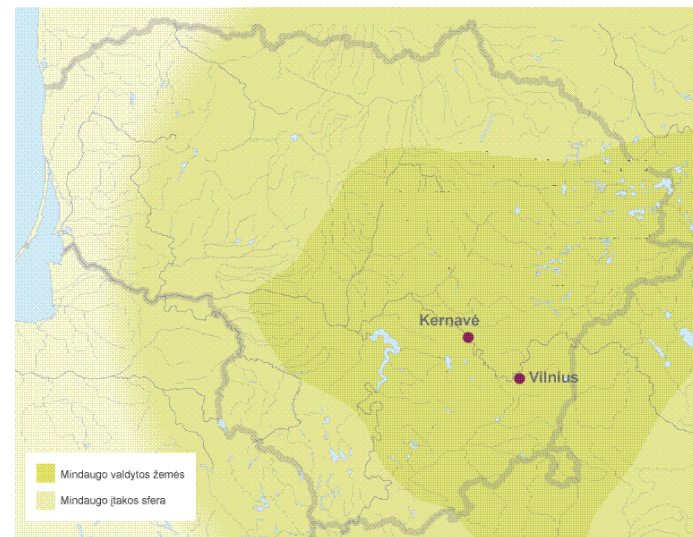
Aleksandras, vyskupas, Dievo tarnų tarnas, mylimiesiems sūnams vokiečių Šventosios Marijos Jeruzalės ligoninės magistrui ... ir broliams [siunčia] pasveikinimą ir apaštališką palaiminimą. Jūsų triūsas akivaizdžiai rodo karštą siekimą Dievo garbei išplatinti katalikų tikėjimo puoselėjimą tiek Rytuose, tiek Prūsijos ir Livonijos bei gretimuose kraštuose. Dėl to apaštalu sostui atrodo miela, kad jums būtų skiriamas didesnis maloningas palankumas. Tai reiškia, kad mes, paveikti jūsų prašymų, visas šalis, kraštus, pilis, kaimus ar miestelius ir visokias vietas, kurias jūs, padedami krikščionių kariuomenės, pajėgsite išplėsti iš pagonių rankų, jeigu tik nepriklausančias kitiems krikščionims ar krikščionių nevaldomas nuo neatmenamų laikų, nuo šiol priimame į palaimintojo Petro teisę bei nuosavybę ir nusprendžiame jas amžinai būsiant apaštalu sosto ypač globojamas bei saugomas, o kai jos bus atverstos į krikščionių tikėjimą, tai jums bei jūsų namams jas su visomis savo teisėmis ir pajamomis bei dešimtinėmis, iš ten gausimomis, perleidžiame ateityje taip laisvai valdyti, kad šitos šalys, kraštai, pilys, kaimai ar miesteliai ir vietovės niekada nebūtų pajungti kieno nors galybės valdžiai. Tačiau norime, kad kai, Dievui padedant, jūs jas įsigysite ir ramiai valdysite, apaštalu sosto nuožiūra privalėtumėte skirti visų jų ir taip pat minėtųjų dešimtinių tam tikrą dalį bažnyčioms ir jų prelatams ten įsikurti. <...>

2. Kokias išvadas apie Lietuvos teritorijoje egzistavusią politinę organizaciją XIII a. pradžioje galima padaryti iš dviejų žemiau pateiktų šaltinių?

Lietuvių karo žygių intensyvumas XIII a. istoriko Tomo Baranausko duomenimis

3. Kaip šis žemėlapis paaikškina žemiau pateiktus statistinius duomenis?

Lietuvių etnis plotas ir gyventojai 1009-1260 m. pagal geografa Stasį Vaitekūną

Metai	Plotas, tūkst. km ²	Gyventojai, tūkst.	Lietuviai, tūkst.	Lietuvių dalis, proc.
1009	85,0	170,0	170,0	100,0
1260	105,0	300,0	270,0	90,0

XIII amžiaus pradžioje Henrikas Latvis piešia tokį vaizdą:

Tuo metu lietuviai taip viešpatavo šiuose kraštuose: Rusioje, Livonijoje ir Estijoje, gyvenančioms gentims, tiek krikščionių, tiek pagonių, kad retas kas drįsdavo gyventi savo kaimeliuose, o labiausiai nedrįsdavo latviai. Jie, palikę namus apleistus, visada ieškojo tamsių miško slėptuvių, bet ir taip negalėdavo nuo jų išsigelbėti, nes lietuviai, visą laiką jų tykodami miškuose, juos sugaudavo ir vienus nužudydavo, kitus, paimtus į nelaisvę, išvesdavo į savo žemę ir visą turtą iš jų atimdavo. Ir bėgo rusinai miškais ir kaimais nuo lietuvių, net nuo nedaugelio, kaip bėga kiškiai nuo medžiotojo.